

T.C.

ŞEHİR YÖNETİMİ

Osmanlı Devleti'nde Genel Şehir Anlayışı ve Uygulamaları

Oğulcan KAÇAR

Oglenker54_kcr@outlook.com

Osmanlı Devleti'nin de Genel Şehir Anlayışı ve Uygulamaları

ÖZET

Şehir, Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanına denildiği gibi bu gibi birçok farklı şekilde tanımlanabilir. Şehirler çeşitli özellikleri mesela, konusu, tarihi, coğrafi konumu gibi özellikleriyle önemlilik kazandığı gibi bu özellikleri sayesinde farklı araştırmaların konusu haline gelmiştir. Tabi Bu özellikler her devletin içinde farklılık göstermektedir. Osmanlı devletine bakacak olursak Osmanlı şehri çeşitli özelliklerini ağırlıklı olarak Türk ve İslam kültüründen faydalanarak ortaya çıkmıştır. Şehirlerin birden çok fonksiyonlara mevcut yerleşimleri oluşturmaktaydılar. Şehrin bir bölgesinde vuku bulan bir faaliyet, çevreye karşı farklı şekillerde yansımaktaydı. Bu durum ise farklı çevre ortamları ortaya çıkmasını sağlamaktaydı. Bu çalışmada ise Osmanlı devletinde şehir yaşamı, şehir yönetimi ve kurumları ve bunların yanında Osmanlı devleti bir şehir fethettiği zaman o şehirde uygulanan politikalar ve fethettikten sonra uygulanan faaliyetler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şehir, Şehirlerin fethedilmesi, feth sonrası uygulanan faaliyetler, Bedesten

GİRİŞ

Bakıldığı zaman şehirlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve çöküşü ile onu var eden imparatorlukların ortaya çıkışı, gelişimi ve çöküşü arasında benzer ilişkiler vardır. Çünkü bir Şehir onu oluşturan imparatorlukların gelişimi ile aynı şekilde gelişmektedir. Tarihi bakıldığında ise dünyanın farklı yerlerinde imparatorlukların kurulduğu görülecektir. Bu duruma bağlı olarak da farklı şehirler ortaya çıkmış ve şehirselleşen hayat imparatorlukların sınırları genişlettikçe daha geniş alanlara yayılmıştır. Aslında şehirselleşen hayatın tarihi, imparatorlukların da tarihi denilebildiği gibi yine şehir kültürünün devamlılığı açısından önemini belirtmek gerekirse, dilden sonra gelen uygarlığın en değerli parçası olduğunu söyleyebiliriz¹. Fatih döneminde imparatorluk haline gelen Osmanlı devleti de şehirselleşen hayatın gelişmesine katkı sağlayan imparatorluklardan biri olmuştur. Osmanlı'nın çeşitli topraklarda yayılması sürecinde, kendi kültürü ile yeni şehirler kurarken, mevcut olan şehirler de Osmanlı şehir hayatının tarzını tam manasıyla yaşanmaya başlanmıştır. Osmanlı şehri aslında Osmanlı kültürünün bölgede inşa bulmuş halidir. Şehirler çok işlevsel merkezi yerleşmelerdir. Her bir işlev her bölgeye farklı şekillerde göre değişiklik göstermektedir.

Osmanlı devletine bakıldığında, şehircilik anlayışı Selçuklu devletinin şehir hayatının üzerine eklenerek ve geliştirilerek oluştuğu görülür. Tabi bundan önce Türkistan ve İran medeniyetlerinin tesiri yer alır.² Osmanlıda şehir sadece belli bir nüfustan fazla kişilerin yaşadığı yere denilmiyordu, ki kimi yerlerde nüfus sayısı az olmasına rağmen çeşitli özellikler nedeniyle şehir olarak ele alınılıyordu. İşte bu özellikler yerleşim yerinin ekonomisi, idari işleri, bir araya gelen toplumun kültürü gibi özelliklerden meydana gelmektedir.³ Bu şehirleri ekonomik olarak ele alırsak, bakıldığında tüccarların, şehirlerarası ekonomik faaliyetler ve hayvancılık gibi alanlarda önemli işlevler üstlendikleri görülmektedir. Bu duruma bağlı olarak her bir şehirde farklı ekonomik faaliyetler ön plana çıktığını görmekteyiz. Osmanlı şehri farklı fonksiyonel alanlara sahiptir. Osmanlı şehrinin en tipik özelliği şehirselleşen mekânın iki ana parçaya bölünmüş olmasıdır. Merkezde ekonomik, dini, kültürel çeşitli faaliyetler yapılmaktadır. Bu durum Anadolu Selçuklu devletinden itibaren önemli saygı gören kişilerin imar ettirdikleri tekke, mescid gibi yapılar

¹ Alpaslan ALİAĞAOĞLU-Abdullah UĞUR, "Osmanlı Şehri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, Isparta 2016, s.204.

² Adalet Bayramoğlu ALADA, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitapevi, İstanbul 2008, s.67.

³ ALİAĞAOĞLU-UĞUR, a.g.e., s.208.

sayesinde gerçekleşmekteydi.⁴ İkinci alan konutlardan oluşmaktadır. Bu mekânsal yapının bu şekilde ortaya çıkışı iki farklı yol sisteminden kaynaklanmaktadır. Merkezde geniş ve iyi örgütlenmiş yollar varken, konut alanlarında dar ve çıkmaz sokaklar çoktur. Yıldırım Bayezid zamanında askeri amaçla doğrultusunda tımar sistemine geçilmiş, bu sistem ile hem tarımsal ürün denetlenmiş hemde şehirlerin gelişimi'ne katkı sağlanmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nde Şehirlerin Fethedilmesi

Osmanlı siyasî yapısı, şehir yaşantısı ve kültürü, Osmanlı halkını oluşturan toplumun toplumsal âdet ve gelenekleri⁶ ile aynıydı ve fethedilen bölgelerdeki toplumların maddi ve kültürel zenginliklerden de yararlanılıyordu.⁷ Aslında geleneklerin de üstünde güçlü bir şer'i hukuk yani İslam hukuku ve Türk-İslam devletlerinin geleneği o da yani padişahın kendi iradesiyle koyduğu hukuk yatıyordu.⁸ Bu üstünlük ise bir şehrin fethedilmesi sürecinde başlıyordu. Eğer bir şehir sulh ile fethedilirse, İslam hukukuna ve Osmanlı uygulamalarına göre şehir halkının canına ve malına dokunulmaz sadece onlardan cizye gibi vergiler alınırdı. Bir bölge fethedildikten sonra dışarıdan gelen göçmenler ise yeni mahalleler oluşturarak şehrin imarına katkı sağlardı. İşte bu katkılarda zaviyelerin önemi büyüktü. Şehirlerin yapılanması da yerleşik hayatın benimsenmesi de Zaviyeler sayesinde oluyordu. Başında bir şeyh veya derviş bulunan zaviye, mescid gibi önemi olan yerler etrafında bir araya gelerek bu göçebelerin günlük yaşamını belli kural sürecinde düzenleyerek mahalleleri ortaya çıkarmaktaydı. Bu yüzden bu zaviyeler göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçiş sürecinde tampon görevi görmekteydi.⁹ İşte bu zamanla çoğalan insan sayısı şehirlerde birçok ırktan oluşan şehir mahalleleri kurulurdu. Diğer taraftan ise eğer bir şehrin fethi sulh ile değil de savaş ile olursa, fetihten sonra o şehrin halkının esir alınması ve mallarına el konulması kanundur.¹⁰ Nitekim İstanbul'un fethi de bu şekilde olmuştur. Hatta Osmanlı padişahı II.Mehmed İstanbul'u fetih sürecinde ordunun motivasyonunu arttırmak için şehir ele geçirildiği zaman 3 gün yağma emri vermiştir.¹¹ Daha sonra şehir fethedilip II.Mehmed'te Fatih unvanına da kavuşunca İslam hukukuna dayanarak şehrin yağmasına izin verdi. Lakin kaynaklara göre (Halil İnalcık'ın bir söyleyişi) *Fatih yağmanın ikinci gününü yağmayı durdurmuş hatta ağlamıştır*. Çünkü İstanbul'u çok seviyordu onun amacı başkaydı. Diye söz ediyordu. Velasılkelam makalemize geri dönecek olursak, İstanbul fethedildiği zaman bazı ibadet yerleri hukuken Cami'ye çevrilmişti. İstanbul'daki esir edilen halkın evlerine ise Anadolu'dan gelen Türkmenler yerleştirilmiş olduğunu görmekteyiz. Tabi esir edilen halk fidyesini ödemek şartıyla özgürlüğü kazanarak şehirde oturmaya devam etmesine engel olmamıştır. İşte bu şekilde kazanılan hürriyetler sonucunda İstanbul'da oluşan mahallelerde farklı grupların oluşmasını etkilediğini söyleyebiliriz. Bu şekilde oluşan mahallelerde yine o şehri oluşturan kitlenin yerel adetlerine göre kurallar konulmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Bir Bölgeyi Fethetmesi Sonucu Yapılan İlk Faaliyetleri ve Şehir Yönetimi

Osmanlı devleti bir bölgeyi fethettiği sonucunda ilk olarak bölgedeki hâkimiyeti ve bölgedeki halk üzerinde kurulacak meşrutiyetini görmek için hemen tahrir araştırmaları yapardı. Yeni fethedilen bölgelerde yapılan ilk tahrirlerde, fetihten önce o bölgede geçerli olan eski yasalar ve bölgeye ait örf ve adetlerin, Osmanlı Devleti kanunları ile birlikte sancak kanunnamelerinde yer aldığını görmekteyiz. Gerek Avrupa, gerek Doğu Anadolu ve gerekse Orta Doğu'daki yeni fethedilen yerlerde, kanunnamelerde eski kanunlar yer almış ve çoğunlukla daha sonraki dönemlerde yapılan tahrirler de bu hazırlanan sancak kanunnamelerinde bulunan maddeler değiştirilmiştir. Buradaki amaç; fethedilen bölgelerin Osmanlı hâkimiyetine, Osmanlı vergi sistemine geçişinin yumuşak olması ve tarihsel, bölgesel ve ekonomik farklılıklar gözetilerek adaletsizliklerin ortadan kaldırılması olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca yine bölgede

⁴ALADA, *a.g.e.*, s.64.

⁵*a.g.e.*, s.63.

⁶*a.g.e.*, s.205.

⁷Yunus UGUR, *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.294.

⁸*a.g.e.*, s.67.

⁹*a.g.e.*, s.64-65.

¹⁰UGUR, *a.g.e.*, s.295.

¹¹Feridun M. EMECEN, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.139.

nüfus sayımı ve mülkiyet tespiti yapıldığını görmekteyiz. Böylece şehrin fethedildikten sonraki hali sonucunda o şehirde nasıl bir ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Şehirler yönetilirken, Adalet, güven ve huzur sağlamak için hukuki yönetici de diyebileceğimiz bir kadı ve asayiş kurabilmek için bir görevli (subaşı, yasakçı, ağa...) tayini yapılırdı.¹² Kadıların tuttuğu şerhiye sicilleri denilen defterlere bakacak olursak, Kadılar sayesinde hukuki işlerin yanında, şehrin gündelik yapısının kurumlarını ve iktisadi hayatın adaletle, güvenle çalışmasını sağlardı. Böylece o şehirde güvenlik, devletin otoritesi ve adalet sağlanmaya çalışılmaktaydı. Yine Subaşı ve benzeri mevkilerdeki görevliler ise asayiş sağladığı gibi, eminler mali işleri, kethüdalar esnaf örgütlerini¹³, imamlar yani dini görevliler ise cemaatleri idare ediyorlardı. Yani Osmanlı şehirde kadının ve subaşının idaresindeki ticaret ve sanayi kısmının tümünün yer aldığı yerlere şehir denilmektedir.¹⁴ Şehirlerin Osmanlılaştırılması bu şekilde ilerliyordu.

Osmanlı İlkelerini Devam Ettirme

Fethedilen bölgedeki insanlar Osmanlı devletinde yaşamak istedikleri zaman İslam ve Osmanlı adetlerini kendi yaşantılarında, süreçlerinde devam ettirmek gerekliliğindediler. Ama yine kendi yaşantılarında var olan örf ve adetlerini yaşayabilirlerdi. Şehirlerde düzenlenen kanunnamelerde bu unsurlara dikkat edilirdi. Dolayısıyla Osmanlılarda her şehrin kendine ait, yerel şartları dikkate alan kanunları vardır.¹⁵ Aynı zamanda şehrin mimari unsurların ise yıkılması yerine tamir edilip kullanmaya çalışılıyordu. Fethedilen bölgede bulunan kiliseler Camiye çevriliyor, kamu hizmetleri için ise imaretler inşa ediliyordu.¹⁶

Nüfus Yerleşimi ve Kültür Çeşitliliği

Bir bölge fethedildikten sonra ve tahrir, nüfus sayımı gibi işlemlerden sonra şehrin nüfusu atırmaya gidilir. Mesela İstanbul' fethedildiği zaman nüfus sayısı oldukça az sayıdaydı. Fatih İstanbul'un gerçekten de bir metropol yapmak istiyordu. Bunun için ayırt etmeksizin her türlü mezhep insanları şehre yerleştirdi ve geçimlerini sağlamak içinde her türlü altyapıyı sağlamıştı.¹⁷ Böylece daha sonra fethin yüzüncü yılında İstanbul, başta İslam'ın olmak üzere Ortodoks Hristiyanlığın, Yahudilerin, Ermenilerin kutsal emanetlerine ve dünyadaki en büyük nüfuslarına sahip dünyanın en büyük ve en zengin şehirlerinden birisi haline gelmeyi başarmıştır. İstanbul'un fethi sonrasında şehre yerleşimi özendirmek için buraya yerleşmek isteyenlere ev verilme politikası izlenmişti.¹⁸ Lakin Osmanlı memleketinin topraklarından getirilen insanların, Bizans toplumlarından kalan evlerin kendilerine verilmesine rağmen kültür farklılığı nedeniyle bu evlerde kalamamışlardır.¹⁹ Neticede İstanbul'un bu sürecine bakılacak olursak hem dinî açıdan Müslüman, Hristiyan, Yahudi nüfus hem de etnik ve kültürel olarak Türk, Arnavut, Arap, Boşnak, Kürt, Rum, Ermeni, Roman, Latin ve Frenk gibi çok çeşitli unsurlar Osmanlı İstanbul'unda birlikte var olduklarını görebiliriz. Ama Osmanlı devletinin bu çok dinli ve ırklı yapısı, şehirlerde bir arada kültürel anlamda birbirleriyle etkileşim içinde oldukları anlamına gelmemelidir. Osmanlı şehirlerindeki insanlar çeşitli grupların bir arada yaşadığı topluluklardan oluşuyorlardı ve isteyen istediği yerlerde mülkiyet sahibi olabiliyorlardı. Her etnik unsur nerede oturacağı belliydi ve başka bir yere taşınması yasaklanmıştı. İstanbul'a bakılacak olursak belirli dini ve etnik grupların belirli bir mahallede oturmayı tercih ettiklerini görebiliriz. Bu Bizans İstanbul'un da görülemeyecek bir unsurdur. Örneğin Bizans İstanbul'unda Yahudiler belli bölgelerde yaşamak zorunda idiler. Osmanlıda ise dini ve etnik çeşitlilik sebebiyle tercihe ve isteğe bağlı yerleşim biçimi Osmanlı'nın tüm hakimiyet alanlarında geçerliydi. Osmanlı'nın bu kültür çeşitliliğinin sonucu olarak da mimaride, ticarete, gündelik yaşamda yani birçok ortamda benzer faaliyetlerin çeşitliliği oluşmuştur. Örnek vermek gerekirse mesela Osmanlı şehirlerinde tüm dinlerin ibadethaneleri bulunurdu. Tüm kültürlerin kendine ait mimari yapıları bulunurdu. Çarşılarda herkesin dükkanı olabildiği gibi lonca teşkilatlarıyla birlikte de çalışabilirlerdi. Halk birbirlerinin dillerini ve adetlerini de öğrenebilirlerdi.

¹²UGUR, *a.g.e.*, s.298.

¹³Halil İnalcık, *Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.31.

¹⁴ALİAĞAOĞLU-UGUR, *a.g.e.*, s.209.

¹⁵UGUR, *a.g.e.*, s.297.

¹⁶ALADA, *a.g.e.*, s.64.

¹⁷İNALCIK, *a.g.e.*, s.30.

¹⁸ALADA, *a.g.e.* 65.

¹⁹*a.g.e.*, s.63.

Osmanlı Devleti’de Bedesten Mimarisi

Osmanlı şehirlerinde ticaret bölgesinin meydanı sayılan bölgeye Bedesten deniliyordu. Bedesten’in etrafında ise hanlar ile çevriliydi. Yine aynı şekilde merkezde bir cami bulunurdu. Esnaf çarşılarının şehir plânındaki yerini camiye göre değil, bedestene göre açıklamak ihtiyacı bulunduruyordu. Bedestende dokuma, silah ve değerli eşyalar satılıyordu. Zengin tüccarlar dışarıdan getirdiği her türlü eşyayı bu alanlarda satıyordu. Daha sonra ticaretin giderek geliştiği yıllarda Fatih tarafından İpekli kumaşlar için “sandal bedesteni” yaptıracaktı. Burada ticaret ürünleri açık attırma ile satılacaktı. Bedestenin dört kapısı da ayrı bir uzun çarşıya açılıyordu. Bu çarşılar doğuya en yakın düşünceye sahip olan tüccarlar Bedesten’e daha yakın oluyorlardı. En uzağı ise kullanılmış malları satan tüccara veriliyordu.²⁰ Hepsi birleşerek büyük çarşayı oluşturuyordu. Uzun çarşı şehirde üretilen her türlü mal ve hizmet erbabının bulunduğu kesimdir.²¹ Burada devlet görevlilerin de yaptırdığı dükkanlar yer alıyordu ve bunlar vakıflara bağlanmıştı. Yine Bizans döneminden kalan ev, kilise, manastır ve depoların kiralari bu vakıflara bağlandığını görüyoruz. Bedestenler, şehrin büyüklüğüne göre sayıları değişiyordu. Büyük şehirlerde sayısı ikiye çıkarıldığı görülmektedir. Tabi bedestenlerin olmadığı şehirlerde vardı. Burada ise bedesten’in unsurlarını Hanlar kapatılarak giderilirdi.

Sonuç

İslam dininin yerleşik şehir hayatını savunmakta olduğunu ele alırsak, bir İslam toplumu olan Osmanlı devletinde de şehir yapısı ve kurumlarının oluşumunda yukarıda da değinildiği gibi İslam hukunun etkilerinin büyük oranda işlediğini görürüz. Tabi bunların yanında dönemin padişahının kendi iradesiyle faaliyete geçirdiği örfi hukuklar da yer almaktadır. Osmanlı şehrinin yapısında yine Anadolu Selçuklu Devletinin de etkileri görülmekteydi. Bakıldığı zaman Selçuklu devletinde, devletin devamlılığı ve sosyal düzeninin korunmasında temel olarak mahalle toplumu ele alınmış, tabi bu da daha sonra Osmanlı devletinin de şehir yapısının oluşturulmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı devletinde şehir yapısının oluşumunda tamamen Osmanlı halkının örf ve adetlerinin yeride ayrıydı. Sömürgecilik döneminde Batılı devletler sömürgelerindeki birçok şehri yakıp yıkmıştı, Halbuki Osmanlı devleti şehirleri, mahalleri ve mimari unsurlara zarar vermemiş aksine onları tamir edip geliştirmiştir. Kısaca Yukarıda da ele aldığımız konular boyunca sonuç olarak Osmanlı devleti kendinden önceki devletler’in şehir anlayışını izlemiş ve bunları geliştirerek kendine uygulamıştır. Şehirleşme konusunda İslam hukukuna göre kurallar işlenmiş, yabancıları milletlerin geleneklerinde özgür bırakmış ve onlara göre nizam da sağlanmıştı.

Kaynakça

Alpaslan ALİAĞAOĞLU-Abdullah UĞUR, (2016), ” Osmanlı Şehri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, Isparta

Adalet Bayramoğlu ALADA, (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitapevi, İstanbul

Yunus UĞUR, (2015), *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Feridun M. EMECEN, (2009), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s.139.

Halil İnalcık, (1996), *Fatih, Fetih ve İstanbul’un Yeniden İnşası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

²⁰a.g.e., s.30-31.

²¹ALİAĞAOĞLU-UĞUR, a.g.e., s.215.